

Відгук

офіційного опонента Педича Василя Пилиповича на дисертацію

Панькової Світлани Михайлівни "Публіцистика Михайла Грушевського як джерело дослідження суспільно-політичної думки в Україні кінця XIX – початку XX ст.", представлену на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.06.- історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни.

Сучасна вітчизняна історіографія, повернувши до наукового вжитку творчу спадщину багатьох видатних українських вчених і серед них - Михайла Грушевського, творця багатотомної "Історії України-Руси", знаходиться в процесі пошуку нових перспективних підходів. На тлі великої кількості робіт про Великого Українця, в яких досліджуються казуальні аспекти його життя та творчості, з'являються праці, в яких узагальнюються її важливі складові, котрі ще не були предметом системного наукового аналізу. До таких праць, без сумніву, відноситься дисертаційна робота С.М. Панькової, в якій вперше проаналізовано публіцистику М. Грушевського як джерело дослідження суспільно-політичної думки в Україні на зламі XIX – XX ст.

Вступ дисертації включає необхідні елементи, обумовлені вимогами. Авторка переконливо обґрунтовує актуальність теми, а при визначенні наукової новизни слушно зазначає, що це вперше в українській історіографії здійснена спроба комплексного опрацювання публіцистики М. Грушевського як джерела дослідження суспільно-політичної думки в Україні кінця XIX – початку XX століття. Науково коректним є чітке окреслення об'єкту та предмету дослідження, мети, завдань, хронологічних меж дисертації.

Перший розділ "Історіографія, джерела, методологія дослідження" традиційно складається з трьох підрозділів, в яких висвітлено стан та основні напрями історіографічних опрацювань досліджуваної теми, охарактеризовано джерельний комплекс, концептуальну модель та методологічні засади наукового пошуку. В історіографічному огляді авторка виділила чотири періоди, що співпадає із загальноприйнятою періодизацією грушевськознавчих досліджень. Вона слушно зауважила, що на різних етапах вивчення проблеми внесок українських дослідників характеризується нерівномірністю, обумовленою ідеологічною боротьбою з М. Грушевським в радянську добу та відсутністю доступу до основної джерельної бази істориків діаспори. Позитивно те, що С.М. Панькова не тільки окреслила найважливіші здобутки, а й зазначила упущення попередніх досліджень. Говорячи про сучасний період, вона наголосила на тому, що в багатьох роботах аналіз

публіцистики М. Грушевського як джерел переважно підмінюється реферуванням її змісту, вона не розглядається комплексно і використовується, в основному, для ілюстрації певних сюжетів. Похвально, що дисертантка вказала на ті проблеми, які поки що залишалися поза увагою дослідників, зокрема це публіцистичні виступи М. Грушевського в українській та російській пресі в час його заслання 1915 – поч. 1917 рр., тощо. Підсумовуючи історіографічний огляд, авторка справедливо вказала на те, що "попри помітні досягнення ступінь наукової розробленості проблематики залишається нерівномірним і фрагментарним, отже потребує нових дослідницьких практик, комплексного опрацювання та узагальнення"(с.46), що, власне, і актуалізує її дисертаційне дослідження.

Характеризуючи джерельну базу, дисертантка, відповідно до дослідницьких завдань, виділяє чотири джерельні комплекси (с.46-47). Найважливішим серед них, на її думку, є перший – тексти публіцистичних праць М. Грушевського, рецензії на них, бібліографічні нотатки та полемічні тексти. Варто наголосити, що С.М. Панькова безпосередньо займалася виявленням та впорядкуванням публіцистичного доробку М. Грушевського для академічного 50-ти томного видання його творчої спадщини (ці понад 300 праць і склали основу цього джерельного комплексу). Окрім того, позитивною стороною роботи є те, що авторка не обмежувалася аналізом опублікованих праць, а й використала автографи (рукописи) текстів, що зберігаються в архівах. Їй вдалося встановити авторство М. Грушевського декількох статей, які були опубліковані без підпису (с.48). Плідним, на нашу думку, є правомірний підхід дисертантки до означення частини публіцистичних текстів М. Грушевського не тільки як джерела досліджуваної проблеми, а й як історіографічного джерела. Похвальним є залучення до джерельної бази чисельних "розпорошених і малодоступних" рецензій, з огляду на двобічність та відкритість оперативної історіографічної рефлексії.

Особливу увагу авторка зосередила на джерелах особового походження - щоденниках і мемуарах М. Грушевського та його оточення. Незайвим буде наголосити, що С.М. Панькова опрацювала і готує до друку щоденник вченого 1902-1914 рр. і саме це дозволило їй максимально повно використати його інформаційний потенціал (с.108).

Слід відзначити й активне використання дисертанткою розлогого епістолярію М. Грушевського та його кореспондентів. Адже саме в листах виявляється живе буття, події, факти, мотиви вчинків пояснюються через особисте ставлення автора до дійсності, а їх тексти поліфонічно відбивають як суспільні реалії, так і індивідуальне їх сприйняття. В них тодішня українська еліта обговорювала справи суспільного значення, вирішувала нарізлі

практичні проблеми національного руху. Заслуговує схвалення те, що авторка не обмежилася використанням вже надрукованої епістолярної спадщини М. Грушевського, а й залучила велику кількість ще не опублікованого листування (с.55-56).

Приємне враження справляє ретельне опрацювання методології дисертаційного дослідження, в якому використана теоретична модель нової культурно-інтелектуальної історії та представлення конкретного методологічного інструментарію за допомогою якого узагальнено і проаналізовано зібраний матеріал.

Другий розділ "Суспільно-політичні праці Михайла Грушевського: історіографічний, джерелознавчий, історичний аспекти" дисертантка поділила на три підрозділи, в яких з належною повнотою відтворила концепцію, організаційні засади та редакційну політику "Літературно-наукового вісника" і "Села", співпрацю М. Грушевського з українськими та російськими часописами та проблематику суспільно-політичних праць вченого. С. М. Панькова цілком справедливо констатує, що М. Грушевському вдалося забезпечити надпартійний, національно-демократичний та соборницький характер "Літературно-наукового вісника", який разом з ілюстрованою газетою "Село" був головним рупором його культурно-національної роботи.

Авторка ретельно опрацювала співпрацю М. Грушевського з багатьма українськими та російськими періодичними виданнями, яка до сьогодні залишається малодослідженою. Особливо цінним вбачається те, що вона особисто виявила 20 публіцистичних виступів вченого 1907-1916 рр., раніше не зафіксованих у бібліографічних покажчиках (с.104-105, 108-110). Похвально, що С.М. Панькова оприлюднює лабораторію свого наукового пошуку, зазначаючи, що ключем до виявлення раніше невідомих статей стало ґрунтовне дослідження комплексів мемуарних та епістолярних джерел, демонструє окремі приклади власної пошукової практики (с.105-106, 108). Слушним видається зауваження авторки про те, що перелік видань, з якими співпрацював М. Грушевський та його праць "не можна вважати повним". Вона окреслює дослідницькі перспективи, оскільки переконана, що сучасні підходи до презентації періодичних видань у цифровому форматі, а також унікальний проект е-Архів Михайла Грушевського "дозволить запровадити нові методики пошуку й розширити цей ряд новими важливими знахідками" (с.124).

Цікавим вважаємо авторський аналіз розмаїтої проблематики суспільно-політичних праць вченого, яка репрезентувала головні постулати суспільно-політичної думки кінця XIX – початку XX ст.: теоретичне обґрунтування національного відродження, ідея соборності,

поширення національного імені – " Україна", розвиток української мови, виховання національної політичної еліти, "націоналізація" науки і вищої школи, розбудова "рідної школи", ідеї автономії та федеративної перебудови Росії як перший крок на шляху до повної незалежності, тощо.

В третьому розділі "Рецепція публіцистики Михайла Грушевського" дисертантка проаналізувала сприйняття публіцистичного доробку вченого в полемічному просторі Центрально-Східної Європи. Вона зосередила увагу на найбільш резонансних тогочасних полеміках щодо української мови, відкриття приватних українських гімназій, концептуальних засадах підготовки популярних видань, статусу НТШ, тощо. С.М. Панькова чітко окреслила основні вектори спрямувань полемічних виступів М. Грушевського як проти прихильників російської правомонархічної ідеології, галицького москвофільства та наддніпрянського малоросійства, так і проти галицького політикуму, представленого українською парламентською репрезентацією на чолі з лідерами Української національно-демократичної партії. Варто відзначити особистий здобуток С.М. Панькової – її обґрунтоване твердження про те, що дійсним автором полемічної брошури "В обороні правди" був М. Грушевський, а не О. Роздольський, М. Мочульський та І. Джиджора, як вважалося до цього часу (с.169-170). Вона доказово обґрунтовує власне відкриття аналізом виявленого рукопису тексту брошури серед документів справи 1914-1915 рр. проти вченого та інформацією, здобутою в ході ретельного опрацювання його листування.

Протистояння М. Грушевського і цензури авторка розглядає під кутом непримиренної послідовної боротьби імперської влади проти національного руху, уособленням якого був Великий Українець. Вона наголошує, що його публіцистичні тексти уважно перечитувалися й аналізувалися цензурою, свідченням чого є опрацьовані нею фонди Київського тимчасового комітету у справах друку та Київського охоронного відділення. Документи зафіксували численні покарання у вигляді штрафів та арештів, які накладалися на видання за публіцистичні статті М. Грушевського. Логічною є думка дисертантки про те, що ці документи ще "чекають ретельного та системного опрацювання" (с.182). Можемо погодитися із її висновком про те, що "публіцистика М. Грушевського надовго пережила автора" і стала важливим джерелом вивчення суспільно-політичної думки в Україні кінця ХІХ – початку ХХ століття.

У підсумковій частині авторка наводить змістовні висновки, які є виваженими і переконливими. На особливу увагу заслуговують зазначені нею "розроблені та впроваджені нові підходи", які "дали змогу шляхом всебічного залучення численних епістолярних і

мемуарних комплексів провести джерелознавче дослідження відомих статей, а також виявити низку публіцистичних виступів, не зафіксованих у жодних бібліографічних покажчиках" (с.197-198).

Позитивно оцінюючи роботу в цілому хотілося б висловити і декілька зауважень:

1. Дисертантка повсюдно в роботі використовує поняття «публіцистична школа Михайла Грушевського», котре, як відомо, є дослідницьким конструктом самої Світлани Михайлівни. Слушно відзначаючи, що «питання про публіцистичну школу М. Грушевського [...] потребує окремого самостійного дослідження» (с. 45), здобувач, разом із тим, активно послуговується згаданим поняттям як інструментом аналізу та інтерпретації залучених джерел. З огляду на це, в роботі виразно бракує хоча б стислих рефлексій стосовно того, чим же є сам феномен «публіцистичної школи», якими були шляхи її творення, кого і за якими критеріями можемо віднести до представників цього колективу (адже в тексті роботи до таких учнів авторка зараховує і виразних опонентів вченого, на кшталт Сергія Сфремова), зрештою, як кореспондувалися історична та публіцистична школи великого вченого. Звісно, згадане зауваження є радше побажанням Світлані Михайлівні на майбутнє опрацювати цю важливу для грушевськознавства тему.

2. Доволі докладно досліджуючи феномен рецепції публіцистичної творчості Михайла Грушевського в українському та російському інтелектуальному просторах, дисертант, разом із тим, практично нічого не згадала про доволі розмаїту польську, а також чеську рецепції. Натомість, як відомо, наші західні сусіди доволі рефлексивно реагували на публіцистику львівського професора, що подекуди спричиняло появу нових сюжетних ліній у його громадсько-політичних дописах. Зрештою, маркований у назві першого підрозділу третього розділу «простір Центрально-Східної Європи» вочевидь вимагає врахування ширшого за відтворений у дисертації російський і український контексти.

3. Також хотілося б зробити зауваження стосовно структури дисертаційного дослідження. Так, у вічі впадає виразна непропорційність, порівняно з іншими частинами праці, першого підрозділу другого розділу. На наше переконання, його слід було поділити на дві частини, присвячені, відповідно, концепціям, організаційним засадам і редакційній політиці "Літературно-наукового вісника" та "Села". Зрештою, такий поділ був би доречним і з проблемно-тематичного погляду, адже вочевидь, і про це згадано в самій дисертації, відрізнялися підходи Грушевського-редактора в інтелігентському ЛНВ від зорієнтованого на максимально широке коло читачів популярного «Села».

Втім, висловленні зауваження в жодній мірі не впливають на високу загальну оцінку опонованої роботи.

Дисертаційна робота Панькової С.М. "Публіцистика Михайла Грушевського як джерело дослідження суспільно-політичної думки в Україні кінця XIX – початку XX ст." є завершеним, самостійним та комплексним дослідженням актуальної наукової проблеми. Авторка провела глибоке наукове дослідження та отримала нові, якісні результати, що мають поважну наукову новизну. Отримані результати та висновки свідчать про цілковиту реалізацію дослідницьких завдань.

Вважаю, що дисертація Панькової С.М. "Публіцистика Михайла Грушевського як джерело дослідження суспільно-політичної думки в Україні кінця XIX – початку XX ст." є цілісним завершенням наукового дослідження, виконаним на належному теоретичному рівні і відповідає вимогам визначених Постановою Кабінету Міністрів України №567 від 24.07.2013 р. "Про порядки присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань, щодо кандидатських дисертацій", а її авторка Панькова Світлана Михайлівна – заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни.

Офіційний опонент:

В.П. Педич

кандидат історичних наук,
доцент кафедри суспільних наук
Івано-Франківського національного технічного
університету нафти і газу

